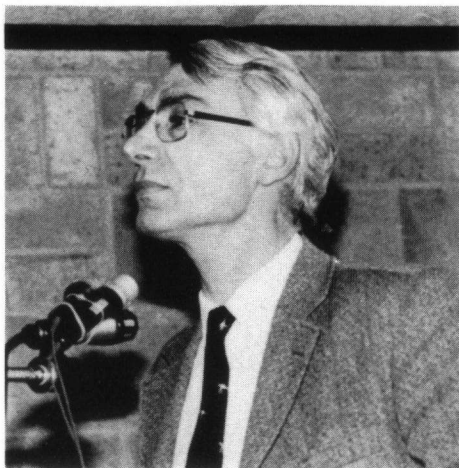

Het faunabeheer in het kader van het natuurbeschermings- beleid

E.P.L. Hessels*

Aan de hand van de trefwoorden in de titel zal dit onderwerp worden belicht. Succesievelijk zal worden stilgestaan bij natuurbescherming en natuurbeschermingsbeleid, fauna en faunabeheer.

Natuurbescherming en natuurbeschermingsbeleid

Natuurbescherming is het maatschappelijke streven dat gericht is op natuur- en landschapsbehoud en op het zo mogelijk herstellen of verhogen van natuur- en landschapswaarden.

Bij de discussies binnen 'Natuurmonumenten' over de doelstellingen voor het terreinbeheer van de vereniging is het begrip **natuurbehoud** als volgt omschreven:

'Het streven naar een zo groot mogelijke verscheidenheid zowel aan geogenetische structuren als aan soorten planten en dieren, levend in ecosystemen, die de resultante zijn van natuurlijke ontwikkelingsprocessen — abiotische zowel als biotische — waarbij de bijdragen van de mens zijn inbegrepen, voor zover die verrijkend werken of gewerkt hebben op de totale verscheidenheid aan soorten en (landschaps)structuren'.

Belangrijke elementen in deze omschrijving zijn: verscheidenheid, ecosystemen en natuurlijke ontwikkelingsprocessen, waarbij de plaats van het menselijk handelen is aangegeven. In de zogenaamde doelstellingsnota van 'Natuurmonumenten' wordt een uitvoerige toelichting gegeven op de hiervoor gegeven omschrijving en de genoemde elementen; kortheidshalve wordt hier daar naar verwezen.

Wat zijn nu de feitelijke drijfveren voor mensen om de natuur te willen beschermen tegen nivellering en vernietiging? Deze vraag is des te belangrijk er als overwogen wordt dat uit het antwoord hierop direct de functie van een belangrijk natuurbeschermingsobject, te weten het natuurterrein, volgt. Bij het beantwoorden van deze vraag wordt hier de doelstellingsnota van 'Natuurmonumenten' als leidraad gebruikt. Het blijkt dan dat de na-

* ir. E.P.L. Hessels is directeur terreinbeheer van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland. Foto: mevrouw M.M. Sweers-Meyering.

Enige documentatie:

Beleidsnota's van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, zoals:

— 'Doelstellingen en hoofdlijnen beleid terreinbeheer Natuurmonumenten', (april 1978).

— 'De Jacht in de terreinen in beheer bij de vereniging', (november 1979).

Bemesting, waterhuishouding, intensivering in de landbouw en het natuurlijk gebied (dr. J.G. de Molenaar), rapport van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer (1980).

Agriculture and Birdlife in Europe (dr. J.G. de Molenaar), lezing gehouden tijdens de 13e Conferentie van de Europese Continentale sectie van de ICBP (1981).

De invloed van roofvogels en uilen op hun prooidieren, een literatuuronderzoek (P. Opdam & S. Woldhek); rapport van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer (1983).

tuur vanwege verschillende motieven beschermd wordt en dat bij ieder motief het natuurterrein een andere functie heeft. Vaak zijn dan ook nog verschillende motieven tegelijkertijd in het geding.

Zo zal voor de een natuur met name 'mooi' moeten zijn: een natuurterrein heeft dan een esthetische functie. Een ander zal aan een natuurterrein vooral opvoedende en educatieve waarde hechten: het terrein heeft een educatieve functie. Een derde drijfveer kan zijn dat het terrein beschouwd wordt als een reservoird, als regulerende en informatie verstrekende factor: men spreekt van het ecologische motief. Ook kan in zo'n gebied wetenschappelijk onderzoek verricht worden: het heeft dan een laboratoriumfunctie. Ten leste kan getracht worden het gebied financieel-economisch zo rendabel mogelijk te laten zijn. Het heeft dan een economische functie. Het mag duidelijk zijn dat er nog een laatste drijfveer is voor de bescherming van de natuur, zonder dat de mens er op de een of andere manier gebruikt van maakt. Het terrein heeft dan voor de mens geen speciale functie, maar de natuur wordt beschermd om de natuur zelf. Men kan dan spreken van het ethisch motief.

Natuurbescherming is in hoge mate een cultureel-ethisch streven en niet een materialistisch, op productie gericht streven. De natuurterreinen zullen de aangegeven functies zo optimaal mogelijk voor de mensen moeten vervullen, zonder dat ze - het spreekt vanzelf - door gebruik of handelen van de mens in hun wezen worden aangetast. Bij de verschillende vormen van menselijk gebruik zullen onderlinge interacties zoveel mogelijk moeten worden voorkomen.

Het is een kwestie van **natuurbeschermingsbeleid** om aan te geven hoe het gestelde doel zo goed mogelijk kan worden bereikt en welke keuzen daarvoor gedaan moeten worden. Dit alles binnen de maatschappelijke situatie van een bepaalde tijd met de beschikbare middelen, zoals kennis en inzicht, voorlichting, wetgeving, financiën en dergelijke. Dit randkader is niet statisch, maar aan veranderingen onderhevig. Deze veranderingen verlopen overigens vaak traag: het blijkt

Figuur 1: Predatoren werken veel selectiever als de mens en zonder neveneffecten voor het ecosysteem.
Foto: Jos Jaspers.

moeilijk te zijn bestaande ideeën of gebruiken te doorbreken. Denk bijvoorbeeld aan de grote weerstand die grote groepen hebben tegen predatoren (figuur 1), niettegenstaande een veelheid van resultaten van wetenschappelijk onderzoek, die belang en rol van deze diergroep duidelijk heeft gemaakt.

Fauna en faunabeheer

Vanuit de motieven die ten grondslag liggen aan natuurbescherming en vanuit de visie op wat natuurbehoud inhoudt is een visie ontwikkeld op wat faunabeheer zou moeten inhouden.

Essentieel daarbij zijn:

- gedegen kennis omtrent de fauna in brede zin;
- het bewustzijn dat het primair gaat om de totaliteit (het ecosysteem in zijn geheel) en niet om onderdelen daarvan (soorten of groepen zoals wild) en dat daarbinnen aan
- grote waarde hechten aan natuurlijke processen, waaronder natuurlijke regulatieprocessen.

De fauna

Allereerst nu een aantal opmerkingen over de fauna. Deze vormt dus, het zij benadrukt een onderdeel van ecosystemen: samenhangen en relaties zijn dan ook essentieel.

Het gaat om de volle verscheidenheid aan soorten; dus niet alleen om soorten die mooi, lief ('aaibaar') of lekker zijn.

De wet waaronder de verschillende groepen en soorten zijn ondergebracht of de instanties die voor hen verantwoordelijk zijn, zijn dus in beginsel niet van belang. Termen als 'schadelijk wild', ook wel boerenwild genoemd, passen niet in de natuurbeschermingsvisie op faunabeheer. Ook voor een eventueel 'herenwild' is geen ruimte. Het gaat om fauna in al zijn facetten, waar van het kwantitatieve er maar één is. Evenzeer moet grote aandacht gegeven worden aan kwalitatieve aspecten, zoals gedrag ten aanzien van foerageren, rusten, voortplanten en het hebben van territoria.

Ten slotte is de natuurbescherming zich ervan bewust dat de kennis vaak beperkt is, niet alleen over het voorkomen van de verschillende soorten en hun aantallen, maar ook over de gedragingen en interacties met andere soorten of met het milieu. Met het

trekken van conclusies, het leggen van verbanden en relaties en met het nemen van maatregelen zal men voorzichtig moeten zijn, wanneer daaraan geen gedegen en langjarige waarnemingen of onderzoeken ten grondslag liggen. Vaak wordt echter met te weinig informatie, onder politieke druk actie ondernomen (een voorbeeld hiervan is de versoepeling van het overheidsbeleid met betrekking tot artikel 53 Jachtwet*).

Uit het voorgaande vloeit voort dat fluctuaties in de aantallen van soorten en verschuivingen in de verhoudingen van de aantallen van de verschillende diersoorten binnen ruimere grenzen acceptabel worden geacht dan bij op productie of op regelmatige oogst gerichte wildbeheerssystemen (daaronder begrepen de jacht). Het begrip 'natuurlijk evenwicht' wordt minder statisch benaderd dan gebruikelijk, waarbij het in feite veelal geeft de door de mens gewenste verhouding tussen de verschillende diersoorten.

Aan de natuurlijke regulatiemechanismen, dus de vanuit en binnen de systemen optredende mechanismen wordt een grote ruimte gegeven. Predatoren van allerlei soort krijgen een grote speelruimte. Ze vormen immers sturende en stabiliserende krachten binnen de ecosystemen; selectiever werkend dan de mens en zonder neveneffecten voor het ecosysteem.

Naast deze sterk op ecologische gronden gebaseerde visie wordt aan het faunabeheer ook richting gegeven door ethische motieven, die aan het natuurbeschermingsstreven als zodanig ten grondslag liggen (zie hiervoor). Dit resulteert erin dat bejaging, het afschieten van dieren met grote terughoudendheid, in beginsel alleen bij noodzaak zal geschieden. Ook het streven om de natuurterreinen de hiervoor aangegeven functies voor de mens zo optimaal mogelijk te laten vervullen, brengt met zich mee dat de vaak verstoring en lawaai teweegbrengende jacht, wanneer deze niet noodzakelijk is, niet wordt toegestaan.

Het beheer van de fauna, benaderd vanuit de ecosystemen

In het licht van het voorgaande zal het duidelijk zijn dat het beheer in hoge mate het karakter heeft van het begeleiden van de processen die plaatshebben en het zo nodig bijsturen daarvan; het gaat er niet om, te bepalen

*) Noot redactie: Bedoeld wordt hier de versoepeling van het overheidsbeleid met betrekking tot vergunningverlening voor afschot van wild ter voorkoming en ter bestrijding van schade.

welke diersoorten er in welke aantallen of verhoudingen mogen zijn. In geval van 'ontregeling' wordt in eerste instantie getracht in te spelen op de oorzaken daarvan (bijvoorbeeld Zilvermeeuwen, Zwarte Kraaien en dergelijke afschieten heeft niet veel zin, wanneer hun voedselaanbod niet beperkt wordt door onder meer een goed beheer van de vuilstorten) en zo min mogelijk te vervallen in symptoombestrijding, die immers geen perspectief voor oplossing op lange(re) termijn biedt.

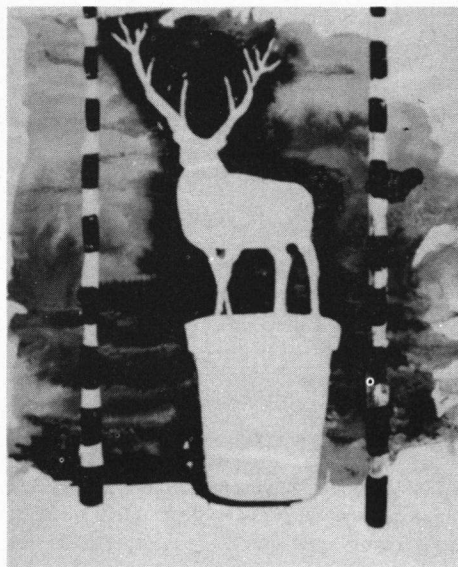
Aangezien de fauna een onderdeel is van het grotere geheel (het ecosysteem) vindt het beheer ervan voornamelijk en in eerste instantie plaats via het beheer van het terrein (vegetatie, bodem en waterhuishouding), via de habitat.

Het handhaven van rust is daarbij voor vele fauna-elementen essentieel.

Zoals al eerder gezegd is het doel van het natuurbehoud een zo groot mogelijke, natuurlijke verscheidenheid in landschapsstructuren en landschapstypen en in soorten planten en dieren. Het beheer van het terrein zal dan ook in beginsel gericht zijn op de instandhouding van het specifieke, karakteristieke landschapstype (bijvoorbeeld hei, bos, rietland, duin) met alle soorten die daarin van nature thuishoren.

Het nemen van maatregelen om de voedselsituatie te wijzigen, in de praktijk meestal deze te verhogen (bijvoorbeeld het aanleggen van wildakkers) zullen zoveel mogelijk nagelaten worden. Het zijn immers maatregelen gericht op verhoging van de draagkracht van het aanwezige terrein, die tevens een wijziging in de aard van het betreffende terreingedeelte teweegbrengen. Deze in feite op productie gerichte activiteit brengt verder een reeks van consequenties met zich mee, die op hun beurt weer tot ingrijpen leiden. Zo kunnen door het rechtstreeks verstrekken van voedsel (brokken, knollen en dergelijke) in de winter veel hogere populaties van dieren worden aangehouden, die schade aan het terrein gaan toebrengen (bijvoorbeeld verjonging van bossen blijft achterwege) en die een groot aantal jongen voortbrengen, waardoor een verhoogd afschot nodig is om de aantallen binnen aanvaardbare grenzen te houden. Uitzonderingen moeten echter worden gemaakt, vaak als reactie op de ontregeling van oor-

spronkelijke situaties; het is dan een correctie ter verbetering van onnatuurlijke, ongunstige situaties. Zo worden bijvoorbeeld maatregelen genomen voor het Edelhert, dat op de droge, arme zandgronden van de Veluwe is teruggedrongen en de vroegere rijke voedselbron, die de uiterwaarden vormden, door de aanwezigheid van rasters en wegen niet meer kan bereiken (figuur 2).

Figuur 2: Het Edelhert is teruggedrongen tot de voedselarme, droge zandgronden van de Veluwe en kan door rasters de vroegere rijkere voedselgronden niet meer bereiken.

Illustratie: M.L.A. Källér.

Naast wijziging van de voedselsituatie kunnen ook maatregelen genomen worden ter verbetering van de broedsituatie. Vaak betreft het dan aanvullende voorzieningen (bijvoorbeeld vlotjes voor Zwarte Sterns en nestkasten), omdat de natuurlijke voorzieningen ontbreken (holle bomen) of verontrusting optreedt van op zichzelf wel bruikbare nestplaatsen (recreatievaart). Ook hier zijn het correcties, die nuttig zijn doch ons niet moeten afhouden naar meer fundamentele (lange termijn) oplossingen te komen (meer natuurlijke bossen respectievelijk een goede inrichting, bestemming en zonering van het landelijke gebied).

Samenvattend kan gesteld worden dat in situaties waarin faunaelementen, die daarin van origine thuishoren ontbreken of margi-

Figuur 3: Ree. Ecologisch gezien vormen ook dode dieren een onderdeel van het ecosysteem. Op de foto: dode Ree in de Weerribben.
Foto: P. Verdonchol.

nale levensmogelijkheden hebben, de oorzaak daarvan duidelijk is en oplossingen mogelijk zijn, de natuurterreinbeheerder aanvullende maatregelen zal kunnen nemen. Van belang is wel dat hij een goed inzicht heeft in de neveneffecten van de maatregelen en dat ze perspectief bieden voor de lange(re) termijn.

Met het uitzetten van dieren wordt grote terughoudendheid betracht. Maar al te vaak blijkt het milieu niet (meer) of nog niet geschikt te zijn of treden onverwachte en ongewenste interacties met andere soorten op.

Ten slotte, als sluitstuk kunnen maatregelen genomen worden direct gericht op de beperkingen van de aantallen van een bepaalde diersoort door wegvangen of door afschieten. Dit kan optreden in situaties, waarin de natuurlijke regulatiemechanismen (waaronder predatoren) ontbreken of vervangende mechanismen (sterfte door parasieten of rechtstreekse verhongering) niet acceptabel worden geacht. Hier ligt een duidelijke keuze, waarvan de uitslag onder andere door ethische (een dier niet laten lijden) of materialistische overwegingen (zonde om potentieel wildbraad te laten verrotten) zal worden bepaald. Men moet zich echter wel goed realiseren dat -ecologisch gezien- ook dode dieren een onderdeel vormen van de ecosystemen (figuur 3).

Het beheer van de fauna, ingegeven door interacties met andere belangen

Deze korte aanduiding van het beheer was gericht op de fauna en ingegeven door de situatie van de natuurterreinen casu quo van de ecosystemen zelf (dus als het ware van binnenuit). Nu zal kort worden ingegaan op de omstandigheden die kunnen noodzaken tot het treffen van (beheers)maatregelen, gezien interacties van de wilde fauna met andere vormen van grondgebruik of met andere belangen.

- Natuurterreinen zijn geen gesloten systemen; ze staan veelal in een open relatie met de omgeving. De wilde fauna kan wisselen van de ene plaats naar de andere en zal dat ook doen, zolang dit aantrekkelijk voor haar is en geen belemmeringen worden aangebracht (brede watergangen, wegen of rasters; waar deze aanwezig zijn, vindt ongewenste beperking en compartimentering van het leefgebied van de zoogdieren plaats).
- De intensief in gebruik zijnde cultuurgronden bieden beperkte levensmogelijkheden en dan nog slechts aan een beperkt aantal diersoorten. Het geconcentreerde voedselaanbod kan plaatselijk en tijdelijk aantrekkelijk zijn voor bepaalde soorten, die zich om te rusten en voort te planten vaak echter zullen moeten ophouden in natuurterreinen en bossen of op grote(re) wateren, omdat de vereiste dekking, broedgelegenheid of rust op de cultuurgronden ontbreekt.

Deze omstandigheden leiden ertoe dat plaatselijk en tijdelijk schade door de wilde fauna aan de cultuurgewassen kan worden aangebracht, hetgeen dan aanleiding kan zijn tot het nemen van maatregelen. Deze kunnen een meer of minder structureel karakter hebben. Als voorbeelden kunnen worden genoemd:

- Het plaatsen van rasters om de dieren te beletten bepaalde terreingedeelten te bereiken; zij hebben het grote nadeel dat opnieuw het leefgebied van de grotere fauna wordt beperkt. In hoofdzaak de zoogdieren worden hierdoor getroffen.
- Het plegen van afschot, hetgeen een onregelmatige herhaling vraagt; voor toepassing van verjagingstechnieken geldt hetzelfde.

Aangezien het voor bijvoorbeeld landbouwers en jagers vanzelfsprekend is dat maatregelen, zoals hiervoor aangegeven, op ruime schaal worden getroffen, is het nuttig de situatie ten aanzien van het bodemgebruik in Nederland te illustreren met enige getallen, afkomstig uit het Statistisch Zakboek 1982:

Van de oppervlakte van Nederland, groot 4.108.600 ha, is gemeentelijk ingedeeld, de Zuidelijke IJsselmeerpolders daarbij inbegrepen, 3.662.300 ha. Het bodemgebruik van deze laatste oppervlakte (afgerond 3,7 miljoen ha) was per 1 januari 1979 in procenten als volgt (voor een drietal gebruiksvormen zijn de percentages per 1 januari 1970 tussen haakjes toegevoegd):

cultuurgrond	65,0 (69,7)
bos	7,9 (8,1)
natuurlijk terrein	4,3 (5,1)
water	9,0
bebouwd terrein	7,2
overige gronden	6,6
totaal	100,0

Uit vergelijking van de cijfers van 1979 met die van 1970 blijkt dat er in deze periode (overigens ook daarvoor) een verschuiving is opgetreden in de procentuele verhoudingen, waarbij zowel de oppervlakte cultuurgrond als die van het natuurlijke terrein afnamen. De procentuele afname van het natuurlijke terrein is daarbij procentueel haast twee maal zo groot als die voor cultuurgrond. Uit deze cijfers blijkt in ieder geval dat het natuurlijke terrein in oppervlakte beperkt is en dat dit areaal relatief sterker achteruit is gegaan dan

dat van cultuurgrond. Daarnaast moet ook nog gewezen worden op het feit dat de kwaliteit van vele natuurterreinen (vaak klein en versnipperd, restantjes in een zee van intensief gebruikt cultuurland, door sommigen wat denigrerend 'bloempotten' genoemd) plaatselijk aanzienlijk is achteruitgegaan ten gevolge van onder meer cultuurtechnische en civieltechnische ingrepen in het landelijke gebied.

Niettegenstaande deze situatie wordt er nogal eens geëist van de natuurterreinbeheerder dat hij maatregelen in zijn terreinen neemt om schade daarbuiten te voorkomen. Niet alleen kan dit betrekking hebben op afschot van dieren. Ook worden de laatste jaren veelvuldig geluiden gehoord dat voor bijvoorbeeld ganzen en de Smient de voedselsituatie in de natuurterreinen sterk moet worden verbeterd. Daarbij denkt men dan aan het creëren van sappige graslanden. Dat hiervoor cultuurtechnische ingrepen en een landbouwkundige bedrijfsvoering nodig zijn, die in feite veel lijken op ruilverkavelingsactiviteiten en deze dan nu uitgerekend in de juist voor ruilverkaveling gespaarde restanten van het voormalige landschap (dat zijn de natuurreserveaten immers), schijnt men zich niet te realiseren.

Het is dan ook dringend noodzakelijk dat bij de landinrichting ruime aandacht wordt geschonken aan de wilde fauna in al zijn verscheidenheid en met al zijn facetten.

De geschetste benadering wordt in belangrijke mate gebaseerd op de Jachtwet (artikel 45*), die - dat moet ook worden vastgesteld - in zeer belangrijke mate de landbouwbelangen als referentiekader neemt voor haar regelgeving en voor de jachtoefening als zodanig.

Het totale wettelijke instrumentarium, dat ten dienste staat aan het faunabeheer is overigens beperkt en in hoofdzaak gericht op individuen van verschillende groepen en soorten, die over verschillende wetten en regelingen zijn verdeeld en waarbij nut, oogst en schade zeer belangrijke invalshoeken zijn.

Conclusies en aanbevelingen

De conclusie moet zijn dat met het bestaande instrumentarium (wetgeving - landinrichting) het voeren van een integraal, oecologisch verantwoord natuurbeheer uitermate moeilijk

*) Noot redactie: artikel 45 luidt: 'Iedere jachthouder is verplicht datgene te doen, wat een goed jager betaamt ter voorkoming van schade door in zijn jachtveld aanwezig wild'.

Figuur 4: De Dwergmuís is een soort met een duidelijke voorkeur voor ruigten en hoogopgaande kruidenvegetaties; het handhaven van zodanige lijnvormige landschapselementen in landinrichtingsprojecten is van belang voor deze soort.
Naar een dia van A.B. van den Berg & C.A.W. Bosman.

is. Andere belangen dicteren de natuurbeheerders te vaak wat zij in hun eigen terreinen moeten doen, terwijl de activiteiten van anderen vaak sterk ontregelend werken op de natuurterreinen (bijvoorbeeld ontwatering, inwaaien van meststoffen en bestrijdingsmiddelen) zonder dat daar dan door de veroorzakers adequate, corrigerende of compenserende maatregelen voor worden getroffen.

Om tot verbetering van de situatie te komen, zal op verschillende gebieden actie moeten worden ondernomen. Daarbij moet onder andere gedacht worden aan:

1. bij bestemming en inrichting van het landelijke gebied en het treffen van infrastructuurle voorzieningen (wegen en dergelijke) grondig aandacht besteden aan de wilde fauna met aspecten als:
 - relaties tussen foerageer- en rustgebieden, (bijvoorbeeld ganzen),
 - migratie van lopende en kruipende dieren (zoogdieren). Figuur 4.
2. het ontwikkelen van een wetgeving die het mogelijk maakt en die ook effectief te hanteren is om populaties en hun leefgebieden casu quo habitats te behouden en

verloren gegane uitwisselingsmogelijkheden van deelpopulaties te herstellen.

3. het ontwikkelen van een scala van methodieken gericht op voorkomen en beperken van schade op de schadegevoelige percelen en terreinen, aangezien afschot vaak weinig effectief is en verontrusting van de natuurterreinen zoveel mogelijk moet worden voorkomen.
4. het opzetten van een uitgebreid onderzoeksprogramma, waarbij de mogelijkheden amateurs - vrijwilligers op ruime schaal in te schakelen ten volle worden benut.

Om dit alles ook effectief te laten zijn voor de wilde fauna, zal via voorlichting en educatie aandacht besteed moeten worden aan de eigen waarde en functie van de wilde fauna en haar recht op bestaan.